

Organisation i förändring

Skolplanering i Alvastra kommun

Innehållsförteckning

	Sida
1. Inledning	3
2. Syfte och frågeställningar	4
2.1 Avgränsning	4
3. Tidigare forskning	4
3.1 Den svenska skolans utveckling efter 1940	4
3.2 Landsbygden och skolan	7
4. Källor och metod	9
5. Bakgrund	9
5.1 Geografiskt läge och skolform	9
5.2 Historisk orientering	10
6. Skolorganisationen i Alvastra	12
6.1 Kommunens skolorganisation och den första skolindragningen 1952-1958	12
6.2 Kontinuitet och minskande elevunderlag 1958-1963	15
6.3 Grundskolan införs i kommunen 1963-1965	17
6.4 Mot en slutlig organisation 1965-1968	19
7. Avslutning	23
8. Referensförteckning	26

1. Inledning

Landsbygdens överlevnad och framtid är en fråga som diskuteras både lokalt och nationellt. I mindre byar får de institutioner som finns där spegla byns livskraft. Att en mindre affär eller lanthandel finns kan ses som ett tecken på att byn ännu inte utarmats på service för invånarna. En annan institution som också fortfarande kan förekomma i den lilla byn är skolan. Och likt lanthandeln är bygdeskolan ofta utsatt för ett nedläggningshot. Om ortens skola hotas av nedläggning blir det ofta ett ramaskri bland invånarna. Det skrivs protestlistor och anordnas demonstrationer. Argumenten för att få behålla sin skola är ofta av den karaktären att byns livskraft och framtid hotas om skolan försvinner från orten, barnfamiljerna flyttar och bara de äldre blir kvar. En bygdeskola ger landsbygden liv. Beslutsfattarna motiverar ofta nedläggningar med besparingar som skäl.

Men om man tittar närmare på ett område på landsbygden och de hus som finns där, kommer den nyfikne med stor säkerhet att finna att det som idag kanske är samlingslokaler, missionshus eller bostäder, en gång i tiden har tjänstgjort som skola. Att människor idag lever i bostäder som har postadresser som *gamla skolan* eller *före detta skola* är på intet sätt unikt. Att det tidigare har varit skolor i dessa lokaler betyder att de varit föremål för skolnedläggning på landsbygden tidigare. Det har sköljt rationaliseringsvågor över den svenska landsbygdens skolor kan man konstatera. Att skolorna på landsbygden lever under ett nedläggningshot är på så sätt ingen ny företeelse.

Folkskolestadgans införande på 1840-talet är en milstolpe i svensk utbildningshistoria, men det finns även senare reformer som lett till att modernisera och utveckla skolväsendet och dess organisation. På vissa områden är dock utveckling synonymt med avveckling på mindre orter och samhällen. På skolans område har antalet skolor minskat, men samtidigt har moderniseringen av skolväsendet slagit igenom där lika mycket som i en storstad. Dåliga skollokaler har försvunnit, skolskjutsar anordnas och elevantalet i klasserna är någorlunda jämnt fördelat oavsett vilken skola man går i. Genom att ha som målsättning att skapa en enhetlig och likvärdig utbildning över hela landet har Sverige varit tvungna att förändra skolväsendet. Efter andra världskriget skulle det svenska folkhemmet byggas. Även på utbildningsområdet byggdes en skola för folket. Det innebar förändringar i skolstrukturen och det var inte bara ekonomiska argument bakom förändringarna.

I det område som denna undersökning berör, Alvastra kommun, finns det idag fortfarande tre stycken bygdeskolor, och som under senare tid levt med ett ständigt nedläggningshot. Dessa skolor har överlevt förändringar. Hur klarade dessa skolor att överleva, och kan argumenten från förr hjälpa till att bilda en uppfattning om deras vara eller icke-vara idag? De skolor som inte längre finns kvar, vad låg bakom nedläggningen av dem?

2. Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att utifrån en konkret lokal miljö, Alvastra kommun, visa hur organisationen av skolväsendet förändrades i ett landsbygdsområde. Vidare syftar uppsatsen till att se hur förändringarna på det lokala planet kan knytas med centraliseringssträvanden på ett nationellt plan. På så sätt vill jag öka kunskapen om lokalpolitiker styrdes av de skolpolitiska argumenten eller hade egna lösningar på att reformera sin skolorganisation.

Frågeställningarna som jag arbetat efter är följande:

- Hur förändrades Alvastra kommuns skolorganisation?
- Vilka skillnader eller likheter, avseende centralisering, fanns det mellan nationella skolpolitiska direktiv och organiseringen av skolväsendet på det lokala planet?

2.1 Avgränsning

Uppsatsen har avgränsats till att behandla Alvastra kommuns skolorganisation under åren 1952-1968. Anledningen av valet av område är att det innehåller både skogsbygd och jordbruksbygd i form av slättmark, och att det i kommunen saknades en centralort. Avgränsningen i tid är enkel. Kommunen bildades 1952 efter storkommunreformen och slogs 1969 ihop med Ödeshögs kommun.

3. Tidigare forskning

Undersökningsperioden ligger parallellt med diskussionerna, förslagen och genomförandet av en enhetlig skolgång, då övergången från små- och folkskola till grundskola realiserades. Forskningsläget är uppdelat i två delar, en som först redogör för utvecklingen av skolan efter 1940 samt en del som redogör för hur landsbygden och skolan utvecklades i takt med den allmänna utvecklingen på skolområdet. En sak som bör poängteras är att forskningsläget främst riktat in sig på vad som hände under 1940- och 1950-talen. Det var dessa årtionden som präglades av förslag, beslut och diskussioner medan 1960-talet mer ses som årtiondet då dessa reformer genomfördes.

3.1 Den svenska skolans utveckling efter 1940

Gunnar Richardson anser att det svenska skolväsendets utveckling från 1800-talets slut och in på 1900-talet har påverkats i positiv riktning av den totala förändring av samhällslivet som skett under denna period. Samtidigt pekar också Richardson på att denna samhälleliga förändring faktiskt möjliggjorts genom en ständig reformering och utveckling av just skolväsendet. För skolväsendet har expanderat både kvantitativt och kvalitativt under 1900-talet med ett förhållandevis gott resultat jämfört med situationen dessförinnan. Kvantitativt har antal elever och lärare ökat, utbildningens längd och kostnader har även de stigit. Detta ses som tecken på en förbättrad kvantitet. Kvalitén är svårare att mäta, men här framhävs att lokaler och material har en högre standard, skolforskning och pedagogiska instrument har utvecklats, vilket tolkas som att skolan har en nått en högre, positivare kvalitativ utveckling.¹

Krav på utveckling av den svenska skolan ställdes under 1940-talet. En utredningskommitté, kallad 1940-års skolutredning, tillsattes för att genomföra en översyn av skolväsendet. En av de viktigaste frågorna var snedrekryteringen till högre skolor, där barn från landsbygden och barn till låginkomsttagare var underrepresenterade. Denna utredning ersattes av en parlamentarisk utredning, under namnet 1946-års skolkommission, som 1950 lade fram ett betänkande. Denna mynnade ut i en regeringsproposition, vilken ledde till ett riksdagsbeslut

¹ Gunnar Richardson, *Svensk utbildningshistoria* (Lund, 1994), s. 54ff.

samma år. Där fattades ett principbeslut om att införa nioårig skolgång på försök, samt att man skulle försöka skapa en enhetlig skola, där det enbart fanns ett skolsystem.²

Viktor Fredriksson visar på de motiv som låg bakom förändringen. Som skolans uppgift lyftes demokratisk fostran fram. Vidare skulle en förlängd skolgång för alla innebära en bättre allmän utbildning. Att ersätta parallellskolsystemet med en enhetsskola för alla skulle innebära bättre utbildningsmöjligheter för fler elever. Dessutom ville man från politiskt håll likställa den praktiska utbildningen med den teoretiska.³ Richardson menar att avskaffandet av parallellskolsystemet även var ett sätt att demokratisera skolväsendet och att den demokratiska fostran som blev skolans uppgift krävde ett demokratiskt system. Det var ett resultat av andra världskriget. Målsättningen kan ses vara att man från riksdagen ville skapa respekt för demokratin hos en ny generation medborgare.⁴

I *Drömmen om en ny skola* ger Richardson en fördjupad bild av förändringskraven på den svenska skolan efter andra världskriget slut. Richardson påstår att det politiska klimat som rådde efter kriget, med ökade krav på demokrati, inte enbart får ses som huvudskäl till omdaning av skolväsendet och att skolkommissionens arbete inte får överskattas. Han vill istället peka på den demografiska utvecklingen i landet. En kraftig ökning i antalet nyfödda under 1940-talets första hälft, minskningen av befolkningen på landsbygden samt den stora ökningen av invånare i tätorter ställde krav på en ny planering av skolan.⁵ Sven Hartman instämmer inte helt in i Richardsons förklaring. I *Lärares kunskap* menar Hartman att Richardson har rätt när det rör beslut om undervisningslokaler och utbildningsdimensionering, där yttre förhållande säkerligen spelat en stor roll, men att Richardson har fel när han nedvärderar det pedagogiska innehållets behov av förändring.⁶

Sixten Marklund har i ett forskningsprojekt, *Skolsverige 1950-1975* undersökt hur skolväsendet förändrats i Sverige efter 1950. Där menar han att det fanns stora oklarheter med beslutet om att införa enhetsskola. Det fanns inget definitivt beslut 1950 om att enhetsskola skulle införas och genomföras. Först efter fyra beslut i riksdagen under 1950-talet blev beslutet definitivt. Men Marklund hävdar då att frågan redan skjutits från att gälla övergången från parallellskolor till enhetsskola, till att egentligen mer handla om uppdelningen av elever med olika studievägar, när differentieringen av eleverna skulle ske.⁷

1957-års skolberedning fick i uppdrag av riksdagen att presentera enhetsskolans utformning senast 1962. Detta mål uppnåddes, och beslut om att införa grundskola i alla kommuner togs 1962. Genomförandet tog dock längre tid. En successiv övergångsperiod antogs och inte förrän läsåret 1968/69 hade Sveriges samtliga kommuner infört grundskola.⁸

² Ibid. s. 63f.

³ Viktor Fredriksson, red. *Svenska folkskolans historia*. Sjätte delen. Skolutvecklingen 1942-1962 (Stockholm, 1971), s. 158ff.

⁴ Richardson, (1994), s. 64

⁵ Gunnar Richardson, *Drömmen om en ny skola: Idéer och realiteter i svensk skolpolitik 1945-1950* (Skara, 1983), s.14ff.

⁶ Sven G Hartman, *Lärares kunskap: Traditioner och idéer i svensk undervisningshistoria*. Linköpings universitet, Skapande vetande, nr 28 1995 (Linköping, 1996), s. 116

⁷ Sixten Marklund, *Skolsverige 1950-1975: Del 1. 1950 års reformbeslut* (Uddevalla, 1980), s. 231f.

⁸ Fredriksson, s. 190ff.

Richardson menar att 1962 års riksdagsbeslut visserligen innebar att parallellskolsystemet var avskaffat, men att den faktiska skolverkligheten såg annorlunda ut. En del distrikt hade redan tidigare infört enhetsskolan som försöksverksamhet eller det faktum att vissa realskolor avvecklades helt först på 1970-talet.⁹

Denna relativt långa tid för avveckling av folkskolan speglar även skolans i allmänhet långsamma förändringstakt jämfört med den övriga samhällsutvecklingen. Detta problem tillskrivs flera orsaker, men Fredriksson framhäver en huvudorsak. Det var folkskolans ställning i förhållande till statsmakten och kommunerna. Tidigare hade staten stått för ansvaret över undervisningens innehåll, medan kommunerna fått driva och finansiera skolan, med hjälp av statsbidrag. Detta ledde till konflikter om hur skolans behov bäst skulle tillgodoses.¹⁰

Marklund påpekar att folkskolan även en bit in på 1950-talet formellt var kyrkans ansvar, men att det i realiteten blivit en annorlunda utveckling, där ansvaret över skolan alltmer kommit att vila över den borgerliga kommunen.¹¹

Det otydliga huvudmannaskapet mellan staten och kommunen ledde till att kommunerna blev de som tog över statens tidigare roll som den drivande kraften i skolutvecklingen, med syftet att förbättra det obligatoriska skolväsendet på det lokala planet.¹² De regler som fanns om organisationen av skolan stämde dåligt överens med de praktiska förhållandena ute i kommunerna, både kyrkans och statens roll var ofta mindre i verkligheten. Med denna bakgrund överfördes den nioåriga enhetsskolans kommande organisation till att bli en kommunal angelägenhet.¹³ Statens roll blev istället av den mer kontrollerande, och därför infördes länsskolnämnder och länsskolinspektörer 1958, där de sistnämnda fick ett stort ansvar för skolutvecklingen i den lokala verksamheten.¹⁴

Hartman väljer att dela in grundskolans in- och genomförande under rubriker på de årtionden som passerade under tiden. 1940-talet ses som *utredningarnas årtionde*, där samhällets förutsättningar för en gemensam och obligatorisk enhetsskola utreddes samt att utbildningspolitiska mål formulerades. 1950-talet är ett decennium som blev en *försöksperiod*. Under denna tid utprovades arbetsformer för en enhetsskola och resultaten jämfördes med de tidigare skolformerna. Samtidigt började lokalfrågan att ses över. 1960-talet slutligen ses som *genomförandets årtionde*, då de parallella skolformerna fördes samman i grundskolan, och en centraliserad förvaltning byggdes upp för administration och kontroll.¹⁵

En summering av avsnittet visar att skolans kvalitet och kvantitet har ökat under 1900-talet. Parallellskolsystemet ersattes av enhetsskolan, efter utredningar under främst 1940-talet. Den nioåriga grundskolan syftade till att skapa ett enhetligt skolsystem över hela landet och att fostra demokratiska medborgare. Men även den demografiska utvecklingen hade betydelse för förändringarna. Antalet nyfödda ökade under en tid, städernas invånarantal växte medan befolkningen minskade på landsbygden. Genomförandet av enhetsskolan var en långsam process, där huvudmannaskapet om skolan periodvis var otydligt mellan stat och kommun. Decennierna efter andra världskriget visar på en utredningsperiod, en försöksperiod och slutligen en tid av genomförande.

⁹ Richardson (1994), s. 66

¹⁰ Fredriksson, s. 28

¹¹ Marklund, Sixten, *Skolsverige 1950-1975: Del 6. Rullande reform* (Stockholm, 1989), s. 145

¹² Fredriksson, s. 29

¹³ *ibid.* s. 72

¹⁴ Marklund (1989), s. 160

¹⁵ Hartman, s. 35

3.2 Landsbygden och skolan

En av grundtankarna med införandet av enhetsskolan var att det skulle skapas en mer likvärdig utbildning i hela landet. Men landsbygdens befolkning minskade med mer än en halv miljon människor mellan 1940-1950 medan städerna och tätorternas befolkning växte med 1,2 miljoner invånare under samma period.¹⁶

Marklund hävdar att befolkningsomflyttning leder till ändrad skolplanering. Avfolkningen på landsbygden blev en av grundorsakerna till en lokal centralisering av skolan. Skolor skapas där folk bor eller flyttar till. Det är en centraliseringsorsak som bör skiljas från den som skapades av införandet av enhetsskola. Skolreformen att införa enhetsskola i landet hade som en av sina förutsättningar att skolans klasser skulle minska i antal elever. Ett motiv som framfördes var att mindre klasser höjer utbildningens kvalitet, vilket skulle underlätta inlärningen. Men antalet klasser per skola skulle inte minska, utan tvärtom så ansågs det viktigt att skapa skolor med tillräckligt elevunderlag för reformen. Där fick landsbygden problem. Författaren pekar på det dilemma som skapades. Skolreformen att införa enhetsskola var till en början meningen att höja utbildningens kvalitet i hela landet, men blev snarare en reform som förespråkade centralisering och predikade för de stora skolorna. Skälen till att reformen tog denna vändning på landsbygden var flera. Befolkningsminskningen var givetvis ett, men absolut inte det enda. Grundskolan skulle ersätta folk- och realskolan, och man övergick från det traditionella klassrummet till att istället ha speciella ämnessalar. Det krävdes större skolbyggnader och bättre utrustning. Detta krävde ett större elevunderlag. De små skolorna kunde inte uppfylla detta i de högre årskurserna.¹⁷

Att planera skolan har alltid varit svårare att göra i glesbygd än att göra det i tätorter har det visat sig.¹⁸ Med 1950 års politiska beslut om att införa enhetsskola, så ändrades förutsättningarna för den traditionella bygdeskolan. Framförallt var de skolor som fanns kvar efter hårda centraliseringsträvanden tvungna att inordnas i ett större system. Under 1920- och 1930-talen försvann många mindre skolor, parollen var att man ville ha färre men bättre skolor. Men under denna tid var födelsetalen relativt sett väldigt låga. Under 1940-talet hade landet en stor ökning i antalet nyfödda vilket påverkade besluten för skolreformer och landsbygdens skolor. Behovet av skollokaler ökade. Resultatet blev att 1946-års skolkommision förordade en lösning där de yngre eleverna i främst skulle ha sin skolgång i hemmets närhet, medan eleverna från och med årskurs sju i högre grad skulle centraliseras därför att utbildningen krävde detta. Detta var ett sätt att förena att det lokala ansvaret för skolan upprätthölls och att förbättringarna av skolan samtidigt kunde genomföras.¹⁹

Det som möjliggjorde centraliseringen var kommunikationsmedlens utveckling. Skolskjutsar och inackordering blev en möjlighet för elever att gå i skolor på längre avstånd från hemmen, vilket gjorde skolnedläggningar möjliga. Dock ansågs skolskjutsar till viss del vara påfrestande både fysiskt och psykiskt för mindre barn, därav besluten av att i möjlig mån bibehålla skolor nära hemmen ute på landsbygden.²⁰

Innan 1940-talet hade skolindragningar som besparingsåtgärd inte varit vanligt förekommande i andra skolformer än A-formen²¹ som var vanligast i städerna. 1941 tog

¹⁶ Richardson (1983), s. 16

¹⁷ Marklund (1989), s. 90ff.

¹⁸ *ibid.* s. 100

¹⁹ Marklund (1980), s. 98ff.

²⁰ *ibid.* s. 146f.

²¹ Förklaring av skolformer, se under rubriken 5.1 *Geografiskt läge och skolform*

riksdagen ett beslut som innebar även besparingar på landsbygdens skolor, i form av bortrationaliseringar. Skolskjutsar och inackordering blev lösningen. Inför beslutet underströks det att verkställarna av beslutet skulle vara försiktiga vid indragningar av skolor och ta hänsyn till skolans betydelse för bygden. Under en femårsperiod lades många skolor ned. Dock ledde rationaliseringen till att många elever samtidigt kom till en bättre skolform. För att en skola skulle bibehållas borde ett varaktigt elevantal på minst tio stycken förekomma, med vissa undantag för småskolans elevantal. Under mitten av 1940-talet blev det ett långsammare tempo på skolindragningarna, förmodligen av anledningen att barnkullarna ökade.²²

Kritiken mot landsbygdens skolor bestod ofta i jämförelsen med städernas skola. I städerna och tätorterna dominerade A-formen skolväsendet, vilken ansågs ge en bättre utbildning än B-formen, som dominerade på landsbygden. Vissa lärare såg istället den svagare skolformen på landsbygden som den plats där arbetsmetodiken utvecklades. Lärarna var tvungna att anpassa sig efter rådande förhållanden, och det utvecklade de metodiska kunskaperna.²³

Men opinionen mot skolnedläggningarna på landsbygden var inte alltid positiv. De mindre skolornas kulturella betydelse för glesbygden var ett vanligt förekommande argument mot en nedläggning. Landsbygdens avfolkning hade blivit ett nationellt och ett socialt problem, och varje åtgärd som ytterligare bidrog till landsbygdens kulturella utarmning vore ödesdiger. En bibehållen skola skulle istället öka de ensliga och avsidens belägna byarnas kulturmöjligheter och stärka invånarnas självkänsla menade kritiker till nedläggningsbeslut. Skolan borde lyftas fram som en samhällsinstitution och i den lilla byn symboliserade läraren eller lärarinnan bildning genom sin närvaro.²⁴

Med anledning av att skolsituationen på landsbygden skiljde sig från skolan i tätorterna och städerna utformade skolöverstyrelsen 1955 olika instruktioner för skolornas organisation. Landsbygdens skolororganisation delades upp i två områden, dels bygdeskolor, dels centralskolor. Bygdeskolorna skulle normalt vara låg- och mellanstadieskolor med årskurserna 1-6, men där större elevantal fanns skulle det även vara möjligt att ha skolor för enbart lågstadium, årskurserna 1-3, eller enbart mellanstadium, omfattande årskurserna 4-6. Centralskolor skulle i normala fall omfatta mellanstadium och högstadium, årskurserna 4-9, eller i vissa skolregioner omfatta alla tre stadierna, årskurserna 1-9. För centralskolans del skulle eleverna i årskurserna 7-9 upphämtas från ett större upptagningsområde än övriga årskurser. Lokala avvikelser var dock tillåtna. För att ha ett högstadium borde upptagningsområdet omfatta 2500-3000 invånare. Denna siffra presenterades redan 1948, och i den låg beräkningar om den planerade och sedan genomförda storkommunreformen 1952.²⁵

Fredriksson betonar att skolplaneringen, förutom 1950 års principbeslut i riksdagen om skolväsendets framtida organisation, främst påverkades av 1952 års kommunindelningsreform. Siffran om 2500-3000 invånare som riktlinje för att kunna införa ett högstadium övergavs redan 1953, då skolöverstyrelsen i nya anvisningar krävde 4000 invånare men eftersträvade en befolkning på 5000 personer för att få organisera högstadium. Låga födelsetal på landsbygden var ett av skälen.²⁶

²² Fredriksson, s. 109ff.

²³ Marklund (1980), s. 201

²⁴ Fredriksson, s. 118

²⁵ Marklund (1989), s. 112

²⁶ Fredriksson, s. 223ff.

Landsbygdens roll i skolutvecklingen präglades av grundskolans införande. Den skulle syfta till att ge en likvärdig utbildning över hela landet. Problemet för landsbygden var att den inte kunde uppfylla kraven som ställdes. Lokalerna och elevunderlaget var för litet. Den på landsbygden vanligt förekommande B-formen sågs som en sämre skolform än A-formen som dominerade i städerna. Opinionsen mot nedläggningar förekom, där skolans betydelse för bygden lyftes fram. Att organisera skola på landsbygden har skiljt sig från skolorganisationen i städerna, vilket även togs hänsyn till vid enhetsskolans införande. För att få införa högstadium ställdes krav på befolkningsunderlaget.

4. Källor och metod

Det källmaterial som används för att uppnå uppsatsens syfte har främst varit kommunprotokoll samt en regeringsproposition. Den aktuella regeringspropositionen är *Kungl. Maj:st proposition 1950:70 angående Riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling*. Denna har fått ge orientering av de statliga skolpolitiska målen för centralisering. Propositionen utgjorde grunden för det svenska skolväsendets förändring under 1950- och 1960-talen. Denna presenteras i avsnittet som tituleras *Historisk orientering*. Problemet har varit att placera in propositionen. Det kan inte anses som tidigare forskning, men krävs samtidigt för att sätta in det lokala perspektivet i ett större sammanhang och måste fungera som en källa för att besvara frågeställningarna. Därför har det getts ovannämnda rubrik. Mot denna proposition har sedan de lokala resultaten ställts.

De kommunala handlingarna som legat till grund är kommunalfullmäktiges protokoll 1952-1968 och kommunalnämndens protokoll för åren 1952-1968. Vidare har även folkskolestyrelsens, från 1962 kallat skolstyrelsen, protokoll för 1950-1968, samt skolnämndens protokoll 1952-1963 undersökts och används. Att skolnämndens protokoll endast sträcker sig till 1963 har jag inte kunnat utreda varför. Två tänkbara förklaringar finns. Antingen har resterande protokoll försvunnit eller så har skolnämnden upphört detta år, då grundskolan infördes samma år. Dessutom har diverse bilagor till ovan nämnda protokoll, organisationsavtal samt vissa kommittéprotokoll undersökts. Protokollen har används för att se hur de kommunala politikerna agerade och beslutade, och även i vissa fall hur besluten motiverades. Där finns det en brist i vissa protokoll, att de endast redogör för beslut och inte för diskussioner.

5. Bakgrund

5.1 Geografiskt läge och skolform

Det studerade området i denna uppsats är Alvastra kommun under tidsperioden 1952-1968. Kommunen bildades 1 januari, 1952 i samband med den landsomfattande storkommunreformen. Socknarna Heda, Rök, Svanshals, Trehörna och Västra Tollstad slog då samman till Alvastra kommun. 1 januari, 1969 slogs Alvastra kommun ihop med Ödeshögs kommun och bildar sedan dess Ödeshögs kommun. Undersökningsområdet är beläget i sydvästra Östergötland och gränsar till Omberg och Vättern i väster. Området består av både skogsbygd, främst runt Trehörna området, och av slätt- och jordbruksbygd i de övriga gamla sockenområdena. I Alvastra kommun saknades en tydlig centralort, och det fanns endast små byar. Närbelägna tätorter, då som nu är Ödeshög, Mjölby, Vadstena samt Tranås. Alvastra kommun saknade realskola, vilket för övrigt även grannkommunen Ödeshög gjorde.

Folkskolan och småskolan sammanlänkas ofta i ett begrepp, folkskolan. Den svenska folkskolan var sedan 1919 indelade i organisationsformer i två stora grupper, huvudformer

och undantagsformer. Huvudformerna omfattade A –och B-formerna, och innebar heltidsläsning.

A-formen innebar att varje årskurs läste separat med egen lärare, och varje årskurs kunde utgöra flera klasser med varsin lärare.

B1-formen innebar att småskolestadiet, år 1-2, bildade en eller två klasser med egna lärare och att det egentliga folkskolestadiet, 3-7, bildar två klasser med varsin lärare.

B2-formen bildade en klass för småskolestadiet och en klass för det egentliga folkskolestadiet.

B3-formen innebar att både småskolan och den egentliga folkskolan läste tillsammans med en lärare, och att nya elever endast antogs vartannat år.

Till undantagsformerna räknades folkskolor med halvtidsläsning, C-form, samt mindre folkskolor, där småskolelärarinnor även höll i folkskoleundervisningen och tituleras D-form.

Dessa undantagsformer förekom endast i ensligt belägna trakter.²⁷

5.2 Historisk orientering

I det material som presenteras i *Kungl. Maj:st proposition 1950:70 angående Riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling* tas frågan om centralisering upp och ses som ett erkänt hjälpmedel för att rationalisera skolväsendet. Centraliseringen sker vanligtvis genom skolskjutsar men i ensligt belägna områden förekommer även inackordering av elever. För att statsbidrag ska utbetalas skolskjutsar finns tre olika skäl. Det första kräver att det leder till besparingar för den offentliga verksamheten. Det andra skälet som anges är att om barnen får tillgång till undervisning i bättre skolform eller en förbättring av skolväsendet i allmänhet ska statsbidrag utgå. Det tredje skälet är om barnen har en lång väg till skolan.²⁸

De mest typiska fallen för att centralisera skolväsendet och ersätta en skola med skolskjutsar är när någon av de fyra följande omständigheterna är aktuella:

- Lågt barnantal kan föranleda centralisering. Om elevunderlaget är lågt och inte heller beräknas stiga, så finns det ekonomiska skäl till att istället låta eleverna gå i en annan skola.
- Risk för försämring av skolformen kan också leda till omorganisation. Om elevantalet blir för litet, så att det kan betyda att exempelvis en B2 skola riskerar att organiseras om till en B3 skola, är det att föredra att lägga ned skolan och istället transportera eleverna till en annan skola, som då också kan få möjligheter till en förbättrad skolform. Erfarenheter av detta sätt att lösa skolsituationen är att både skolledning och föräldrar föredrar skolskjutsar framför en försämrad skolgång för barnen.
- Dåliga skollokaler är ett tredje sätt att motivera bortrationalisering av skolor. Vid en skola med låg skolform, litet elevantal och dåliga lokaler så bör eleverna istället flyttas till en skola med högre skolform och bättre lokaler, än att det görs investeringar i den gamla skolbyggnaden.
- Ett fjärde sätt att centralisera skolväsendet är genom regional planläggning av organisationen. Två närliggande skoldistrikt med dåliga skollokaler eller bristande skolformer, bör samarbeta. Antingen genom att driva en skolanläggning gemensamt och på så sätt säkra en bättre organisation av skolväsendet för en lång tid framöver. Eller slå samman ett flertal skolor till en större centralskola och då kunna organisera undervisningen enligt A-formen.²⁹

Det finns dock mängd faktorer som bör vägas in i bedömningen innan centralisering av skolor sker. Det är barnantalet i området, geografiska förhållanden, befolkningstätheten,

²⁷ *Kungl. Maj:st proposition 1950:70 angående Riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling*, s. 11f.

²⁸ *ibid.* s.223

²⁹ *ibid.* s. 224

kommunikationsmöjligheter, förekomsten och standarden av befintliga skollokaler, om det finns speciallokaler för slöjd- gymnastikundervisning. Dessutom måste även kommande nationella beslut om skolväsendets organisation finnas med i beräkningarna när politiker genomför centraliseringar.³⁰

Men skolväsendets centralisering ser olika ut både mellan och inom skoldistriktet. Vid fullständig centralisering flyttas alla elever vid en skola till en annan. Detta sker när barnantalet är så lågt att det antingen inte går att bedriva skola eller att skolformen skulle bli av de lägre formerna. Med partiell centralisering menas att man bara förflyttar en eller ett par klasser till en annan skola. Denna sker främst av hela folkskolestadiet, från femte klass eller från årskurs sju och högre årskurser.³¹

Av praktiska skäl är det viktigt att en fast centraliseringsplan upprättas för varje skoldistrikt. Dels för att klara av lokalfrågor på längre sikt och att elever inte ska behöva skjutas mellan olika skolor olika år. Dessutom bör frågor som gäller att dra in en hel skola noga utredas. Vid partiell centralisering är det ett måste att även de kvarvarande eleverna får en bra undervisning, både i form av bra lokaler och acceptabel skolform. I varje enskilt fall av centralisering bör man avväga dels att eleverna får bästa möjliga undervisning, dels att beslutsfattarna tar tillvara bygdens intresse och skolans betydelse.³²

Även i vilka stadier som centralisering bör ske tas upp som underlag i propositionen. Yngre elevers skolgång ska bara centraliseras om det finns mycket starka skäl. Här bör det finnas en skola i närheten av hemmet, och därför kan också en svagare skolform med få elever bibehållas för att upprätthålla en skola i närmiljön. Bland de äldre eleverna och framförallt på folkskolans högsta stadium bör centralisering istället förekomma, för att stärka utbildningens kvalitet. Det är lättare med välutrustade skollokaler om det finns många elever. I utbyggnaden till nioårig enhetsskola bör årskurserna 7-9 vara helt centraliserade.³³

³⁰ *ibid.* s. 224

³¹ *ibid.* s. 225

³² *ibid.* s. 225

³³ *ibid.* s. 226

6. Skolorgisationen i Alvastra

6.1 Kommunens skolorgisation och den första skolindragningen 1952-1958

Redan innan storkommunen Alvastra kommun formellt bildades 1 januari, 1952 hade de socknar som bildade kommunen utgjort ett skolområde, Alvastra skoldistrikt, med gemensam ledning. Inför bildande av storkommunen sattes två önskemål för den framtida planeringen av skolorgisationen. Den ena önskan bestod i att klass 7 måste centraliseras för att undervisningen skulle kunna förbättras. Det andra man ville åstadkomma var att hitta lösningar som gjorde det möjligt för samtliga skolor att bli B1-skolor.³⁴

1951 godkände domkapitlet i Linköpings stift det förslag till organisationsplan som folkskolestyrelsen utarbetat. Den innebar att Alvastra skoldistrikt omfattade nio stycken skolor och angav också vilka upptagningsområden samt klasser respektive skola hade. Samtliga skolor omfattade både småskole- och folkskolestadiet förutom Holmens skola, som enbart bestod av folkskolestadiet. Antalet obligatoriska årskurser var 7 år.³⁵

Skolor och skolformer i Alvastra kommun 1952

1. Heda skola	B1
2. Röks kyrkskola	B1
3. Perstorps skola	B2
4. Svanshals kyrkskola	B1
5. Grönhalls skola	B1
6. Holmens skola	B1
7. Trehörna kyrkskola	B1
8. V. Tollstad kyrkskola	B1
9. Ombergs skola	B2

Källa: Organisationsplan för Alvastra kommun, fastställd av domkapitlet i Linköpings stift 24 juli, 1951

Karta över skolorna inom Alvastra kommun 1952, numrering enligt ovanstående tabell

Källa: www.gulasidorna.se 25 april, 2003

³⁴ Protokoll från Alvastra kommuns folkskolestyrelse m.fl., 20 oktober, 1950

³⁵ Organisationsplan för Alvastra kommun, fastställd av domkapitlet i Linköpings stift 24 juli, 1951

Organisationsplanen och kartan visar att B1-formen var den vanligt förekommande och att skolorna i kommunen främst var placerade i kommunens norra delar, med undantag för Trehörna som har ett skilt geografiskt läge från de övriga skolorna. Denna organisation var densamma vid bildande av storkommunen 1952 och behölls oförändrad fram till 1954, när det beslutades om att ändra skolformen i Perstorp. Perstorp var en B2-skola med en gemensam lärare för klasserna 3-7. Denna skolform ansågs svårarbetad, framförallt var den inte bra för undervisningen i årskurs 7. Tidigare hade även Ombergs skola haft en klass 3-7, men där hade den sjunde klassen centraliserats till Västra Tollstad med goda erfarenheter. Därför beslöts det att Perstorps sjunde klassare ifrån och med läsåret 1954/55 skulle centraliseras till Rök, efter att ha sett barntabeller över de berörda skolorna.³⁶ Denna ändring godkändes både av kommunalfullmäktige³⁷ och av domkapitlet.³⁸

Året innan, 1953, hade skolstyrelsen gett i uppdrag åt skolnämnden att utreda skolorganisationens framtida utseende. Skolnämnden ville förorda att skolorna som var belägna vid kyrkorna i distriktet skulle bibehållas. För övriga skolor föreslog man att Perstorp och Grönhäll skulle behållas för klasserna 3-4, medan Ombergs och Holmens skolor skulle läggas ned. I samtliga av dessa fyra fall skulle elever flyttas till de andra skolorna. För eleverna vid Omberg innebar förslaget att eleverna skulle delas upp på tre av de kvarvarande skolorna.³⁹ Nu godtogs inte detta förslag utan det blev istället ett utlåtande från statens sakrevision som blev avgörande för nästa omorganisation av skolväsendet och för den första indragningen av en skola i den nya kommunen. Efter ett besök hade de i en skrivelse till kommunen rekommenderat en viss centralisering rörande distriktets skolor undantaget Trehörna och Perstorp. För att utreda detta närmare ville skolnämnden ha hjälp av en folkskoleinspektör.⁴⁰ I yttrandet yrkade sakrevisionen på att totalt fyra lärartjänster borde dras in bland sju skolor. När skolnämnden och folkskoleinspektören presenterade sitt förslag hade de kommit fram till att Grönhäll och Omberg borde läggas ned på grund av för litet barnantal. Grönhäll ville sakrevisionen redan dra in till det kommande läsåret 1955/56, medan de övriga förändringarna borde träda i kraft först 1956. Då endast 6 elever skulle finnas vid Grönhäll kommande läsår beslöt folkskolestyrelsen att dra in denna skola.⁴¹

Under hösten 1955 diskuterades Ombergskolans framtid i de kommunala organen. Att dra in Omberg var inte oproblemiskt. Efter att ha tagit del av siffror över kommande barnkullar i skolverksamheten 1955-61 beslöt skolnämnden att istället förorda att Omberg skulle behållas i oförändrad organisation. Beslutet motiverades även med att det skulle innebära stora svårigheter att placera skolans barn i andra skolor.⁴² Skolstyrelsen följde skolnämndens råd, och motiverade beslutet ytterligare med att B2-formen är en försvarbar form av folkskola. Under samma möte presenterades beräkningstabeller där man slagit samman elevantalet i Heda och Omberg, respektive elevantalet i Västra Tollstad och Omberg.⁴³ Av det detta kan det utronas att Ombergs skola var nära en nedläggning, då Västra Tollstad och Heda var de geografiskt närmaste skolorna till Omberg och möjligheten övervägdes att inhysa eleverna i dessa skolor.

³⁶ Protokoll från folkskolestyrelsen, 28 juni, 1954

³⁷ Protokoll från Alvastra kommuns kommunalfullmäktige 16 augusti, 1954

³⁸ Protokoll från folkskolestyrelsen, 3 december, 1954

³⁹ Protokoll från Alvastra kommuns skolnämnd, 23 oktober, 1953

⁴⁰ Protokoll från skolnämnden, 15 juni, 1955

⁴¹ Protokoll från folkskolestyrelsen, 7 juli, 1955

⁴² Protokoll från skolnämnden, 7 september, 1955

⁴³ Protokoll från folkskolestyrelsen, 12 september, 1955

Trots beslutet att behålla Ombergs skola intakt, så drogs småskoleavdelningen vid skolan in till läsåret 1956/57 efter ett beslut på våren 1956. Beslutet möttes av föräldraprotester där de hävdade att barnantalet vid småskolan inte motiverade en sådan nedläggning och att de inte ville skicka sina barn ut på landsvägen och till en främmande skolmiljö. Dessutom ansåg föräldrarna att lokalerna var i bra skick.⁴⁴ Att lokalerna var i bra skick höll även politikerna med om, men vad som kan ha legat till grund för indragningen är oklart, då skolnämnden förordade att Omberg skulle vara kvar och att Svanshals småskola läggas ned istället, då bland annat skollokalen där ansågs i dåligt skick och att en småskollärare skulle gå i pension 1956. Under samma möte diskuterades ett besök av statens sakrevision, som hade konstaterat att skolorna Heda, Västra Tollstad, Svanshals, Holmen och Omberg borde ses som en organisatorisk enhet på grund av det korta avståndet mellan dem. De pekade även på att vid centralisering av dessa skolor skulle beslutsfattarna ta hänsyn till de ur skol-, skjuts- och lokalsynpunkt bäst lämpade lokalerna.⁴⁵ Men förutom kommunalfullmäktige, ansåg även folkskolestyrelsen⁴⁶ och kommunalnämnden att Omberg borde läggas ned. Kommunalnämnden motiverade sitt beslut:

Med insikt om den allvarliga försämring för bygden som en indragning av en skola medför samt övriga följder för kommunen i sin helhet, men även under vetskap av en oundviklig utveckling beslutade kommunalnämnden tillstyrka folkskolestyrelsens förslag.⁴⁷

Föräldrapinionen fortsatte efter beslutet. Eleverna vid Ombergs småskoleavdelning skulle enligt ett beslut förflyttas till skolan i Heda,⁴⁸ men föräldrarna ville istället ha sina barn i Västra Tollstad. Beslutet om förflyttning till Heda kvarstod dock. De starka meningsmotsättningarna om skolorganisationen både bland politiker och bland föräldrar föranledde att länets folkskoleinspektör i en skrivelse till folkskolestyrelsen krävde att en huvudplan för hela distriktets skolorganisation upprättades. Denna plan skulle innehålla och ange olika dellösningar som ett led i strävan mot en slutlig organisation. Folkskoleinspektören framhöll att en sådan planering förmodligen skulle innebära större förståelse hos allmänheten för oundvikliga förändringar bland skolväsendet, och även underlätta investeringar i skolbyggnader. Både ekonomiska och pedagogiska vinster skulle övervägas.⁴⁹

Efter ett års utredning lade folkskolestyrelsen 1957 fram ett förslag till organisationsplan som godkännts av folkskoleinspektören och som skulle börja gälla läsåret 1958/59.⁵⁰ Kommunalfullmäktige godkände organisationsplanen helt, och de viktigaste förändringarna som den nya organisationen innebar var att årskurs 7 i skoldistriktet skulle centraliseras till Heda och Perstorp, i den sistnämnda skulle bara årskurs 7 undervisas. Det andra intressanta beslutet var att Ombergs skola skulle bibehållas tills vidare, till dess att ende kvarvarande läraren där gick i pension. I övrigt innebar beslutet att endast två av skolorna, Trehörna och Västra Tollstad hade undervisning i samtliga årskurserna 1-6, medan övriga hade ett mer differentierat årskurssystem.⁵¹

I denna organisationsplan som antogs ovan kan jag se två intressanta saker. För det första så fick kommunen för första gången nu två stycken skolor som helt eller delvis kunde undervisa

⁴⁴ Protokoll från kommunalfullmäktige, 16 april, 1956

⁴⁵ Protokoll från skolnämnden, 29 mars, 1956

⁴⁶ Protokoll från folkskolestyrelsen, 3 april, 1956

⁴⁷ Protokoll från Alvastra kommuns kommunalnämnd, 4 april, 1956, s. 2

⁴⁸ Protokoll från kommunalfullmäktige, 16 april, 1956

⁴⁹ Protokoll från folkskolestyrelsen, 1 juni, 1956

⁵⁰ Protokoll från folkskolestyrelsen, 6 juni, 1957

⁵¹ Protokoll från kommunalfullmäktige, 19 augusti, 1957

i A-formen, nämligen årskurs 7 i Heda och Perstorp. Med beslutet blev kommunen också av med B2-formen i Perstorp, och förutom Omberg, som fortfarande var en B2-skola, var övriga i B1 eller A-form, vilket får ses som ett pedagogiskt framsteg. Det andra som är anmärkningsvärt är beslutet om att behålla Ombergs skola till dess att läraren går i pension. Jag tror inte beslutet ska överskattas och påstå att det var ett beslut som enbart handlade om social omtanke, utan det fanns säkerligen andra faktorer som spelade in, som opinionen mot en nedläggning. Men det är ändå ett intressant beslut, att man från politiskt håll i skrift motiverade skolans bibehållande med en lärares fortsatta tjänstgöring. Dessutom innebar ju denna lösning att Omberg fortfarande var en skola i B2-form, den enda kvarvarande i skoldistriktet, vilket hade kunnat undvikas vid en nedläggning.

Kan nedläggningarna av Grönhäll och Omberg ses som lokala lösningar eller ur ett nationellt perspektiv, knutet till innehållet i proposition 1950:70 som tidigare presenterats. I fallet Grönhäll var det statliga rekommendationer, grundade på elevunderlaget, som ledde till en nedläggning. Där var det lågt barnantal som låg bakom nedläggning, vilket omnämns i propositionen.⁵² Omberg är mer intressant. Där motsatte sig istället lokalpolitikerna en nedläggning, som statens sakrevision förordade. Försöket att rädda kvar skolan misslyckades, men en lokal lösning konstruerades, där skolan bibehölls tills läraren pensionerades. Detta tyder istället på en vilja att hitta möjligheter för att upprätthålla skolan och samtidigt skapa en mjuk övergång för både föräldrar, elever och lärare genom denna kompromisslösning. Men i och med att man behöll Omberg behölls även B2-formen i skolan, vilken istället hade kunnat förbättras i skoldistriktet om skolan lagts ned.⁵³ Men skolans fortsatta upprätthållande var ändå tidsbegränsat, därför kunde en sådan lösning accepteras.

När kommunen bildades fanns det nio stycken skolor, i B1- och B2 form. Den första skola som försvann av de nio var Grönhäll och indragningen skedde på statlig inrådan och motiverades med bristande elevunderlag. Även Omberg var under denna period i farozonen för en nedläggning, och orsakade opinion. En lokal lösning medförde att skolan kunde fortsätta upprätthållas ett tag till. Centraliseringar av den sjunde årskursen medförde att A-formen kunde införas i två av kommunens skolor, för just sjundeklassare. När kommunen tog steget in på 1960-talet fanns det sju folkskolor vars framtid inte var bestämd, samt en åttonde, Ombergs skola, vars nedläggning redan var beslutad.

6.2 Kontinuitet och minskande elevunderlag 1958–1963

Den ovannämnda organisationen, vars syfte enligt folkskoleinspektören skulle vara mer långsiktig, bibehölls i oförändrad form fram till läsåret 1962/63. Då lades Ombergs skola ned när folkskolläraren gick i pension under sommaren 1962, och kvarvarande elever placerades i de andra skolorna, vilket följde den antagna organisationsplanen.⁵⁴ Inför läsåret 1963/64 hade en ny organisationsplan utarbetats i samråd med länsskoleinspektören. Som underlag för diskussionerna om ny organisationsplan hade barntabeller använts. Planen förutsatte även att grundskolan skulle införas från och med läsåret 1963/64. Den förändring som den nya organisationsplanen innebar var att Perstorps skola lades ned efter vårterminen 1963. Istället fick sjundeklassare gå i Trehörna, och i Heda som tidigare.⁵⁵ Senare under våren kom äntligen det besked från Skolöverstyrelsen och ecklesiastikdepartementet som kommunen väntat på under ett par år tid. Kommunen fick från läsåret 1963/64 tillstånd att införa grundskola.⁵⁶

⁵² Proposition 1950:70, s. 224

⁵³ *ibid.* s. 224

⁵⁴ Protokoll från skolstyrelsen, 27 april, 1962

⁵⁵ Protokoll från skolstyrelsen, 21 mars, 1963

⁵⁶ Protokoll från skolstyrelsen, 16 maj, 1963

Fram till 1963 hade tre av kommunens ursprungliga nio skolor lagts ned. Gemensamt för alla tre var att de inte var placerade i närheten av någon kyrka, och inte heller placerade vid något som kan kallas större bebyggelse fanns i omgivningen. Grönhäll lades ned för att elevunderlaget var för litet vid skolan. Ombergs skola borde ha lagt ned tidigare enligt folkskoleinspektören, och kommunens försök att rädda kvar skolan lyckades inte. Orsakerna till detta var det bristande elevunderlaget. Skolan fick leva ett par extra år tack vare att man från politikerhåll accepterade att behålla skolan så länge som den siste kvarvarande läraren var i tjänst. Nedläggningen av Omberg var den skola som orsakade störst meningsmotsättningar och opinion mot en nedläggning. Problemen och opinionen vid Ombergs skola var det som låg till grund för att folkskoleinspektören skulle påpeka att en mer långsiktig organisation behövdes. Detta krav uppfylldes i ett par år tills Perstorp lades ned. Skolnedläggningen i Perstorp kan tyda på att det fanns en möjlighet att inrymma sjundeklasserna i Trehörna skola, som redan hade årskullarna 1-6. Istället för att skjutsa elever från Trehörna till Perstorp kunde det göras tvärtom. Dessutom stärktes elevunderlaget i Trehörna. Fram till denna tidpunkt, runt 1963, var Trehörna skola inte föremål för diskussioner i de kommunala protokollen, men de efterföljande åren diskuterades även denna skolas framtid. Och eftersom införandet av en högstadieskola förutsattes i den plan där beslutet om nedläggning av Perstorps togs, finns det skäl att tro att det var en medveten tillfällig flytt av sjundeklasserna till Trehörna, i väntan på den nya högstadieskolan.

Denna planeringstanke, att det förutsatte ett beslut, är liktydigt med det som presenteras i regeringspropositionen. Där bör kommande politiska beslut beaktas när centraliseringsfrågor avgörs. Trehörna kunde erbjuda en bra skolanläggning vilket stärker kommunens handlande som något som påverkats av statsbeslut. Utifrån det geografiska läget för både Perstorp och Trehörna kan även kommunikationsmöjligheterna fungera som ett argument som stödjer att indragningen av Perstorp följde en nationell linje.⁵⁷ Det vikande elevunderlaget blev också ett allt större problem.

Antal elever och årskurser vid Alvastra kommuns skolor 1956-1966, spridda år

Läsår	Antal elever	Årskurser
1956/57	302 st.	1-7
1957/58	304 st.	1-7
1958/59	308 st.	1-7
1959/60	289 st.	1-7
1961/62	272 st.	1-7
1964/65	202 st.	1-7
1965/66	170 st.	1-6

Källa: Protokoll från folkskolestyrelsen, 3 april 1956, 27 maj 1957, 19 maj 1958, 21 maj 1959, 9 maj 1961 samt protokoll från skolstyrelsen 26 maj 1964 och 21 april 1965.

Tabellen ovan illustrerar minskningen av elever i kommunens skolor. Vissa årtal saknas inom intervallet, då siffror saknats för vissa år eller inte helt kunnat beläggas. Det intressanta med ovanstående siffror är att antalet barn i kommunens skolor minskade kraftigt under perioden 1961/62 till läsåret 1964/65. Till läsåret efter 1965/66 hade årskurs 7 centraliserats till Ödeshög och ingick således inte längre i statistiken. Behovet av skollokaler minskade

⁵⁷ Proposition 1950:70, s. 224f.

eftersom elevunderlaget krympte. Det minskande elevunderlaget är dock mer intressant ur ett helhetsperspektiv för kommunen än varför en enskild skola lades ned.

På hösten 1963 enades skolstyrelsen om att med hänsyn till barnantalet i kommunens olika delar vore det lämpligast att på längre sikt behålla skolorna i Rök, Heda och Västra Tollstad samt att Holmen läggs ned 1965/66 och Svanshals förmodligen 1969/70. Trehörnas framtid omnämns inte.⁵⁸ Med detta yttrande följde en begäran hos kommunalfullmäktige att bevilja en upprustning av de tre tänkta kvarvarande skolorna. Fullmäktige beslutade att bevilja begäran om att uppföra en gymnastikpaviljong samt toaletter vid Västra Tollstad, gymnastikrum, slöjdsal och toaletter vid Rök. Diskuterades även om att upprätta toaletter vid Heda, men något sådant beslut fattades inte.⁵⁹

Som tidigare beslutat lades Omberg ned under perioden 1958-1963. Även Perstorp skola beslutades att lägga ned. 1963 hade kommunen sex skolor. Tre hade försvunnit efter kommunens första decennium. Det minskande elevunderlaget började uppmärksammas. Detta faktum fick beslutsfattarna tänka på när skolorganisationen planerades. Riktlinjer för vilka skolor som låg närmast nedläggning gjordes upp. Men planeringen av kommunens skolor påverkades mycket av en faktor till, att kommunen beviljades att införa grundskola.

6.3 Grundskolan införs i kommunen 1963-1965

Grundskolans införande i kommunen hade diskuterats under nästan en tioårsperiod. Det stora dilemmat var en högstadieskola. Redan 1955 sammanträdde en samarbetsgrupp med representanter från Alvastra och Ödeshögs kommuner, där det beslutades om hos respektive kommunalfullmäktige anhålla dels om ett samarbete om en gemensam högstadieskola i den nioåriga enhetsskolan, dels att en centralskola för högstadiet placeras i Ödeshög.⁶⁰ Kommunalfullmäktiges beslut i frågan blev att de uttalade sig positivt för ett samarbete, men också att de ville ha en ordentlig utredning om befolkningsunderlaget var tillräckligt i de båda kommunerna för att instifta en högstadieskola. Dessutom uttryckte fullmäktige att frågans slutgiltiga lösning inte var särskilt brådskande för Alvastras del.⁶¹ En ansökan skickades in om att få införa enhetsskola från läsåret 1961/62.⁶² Denna ansökan avlogs och lokalfrågan utreddes ytterligare. I ett yttrande av skolnämnden konstaterades:

att landsbygdens avfolkning fortsätter, vilket har en ogynnsam inverkan på skolutvecklingen. Det konstateras med tillfredsställelse att 1957-års Skolberedning tagit hänsyn till landsbygdens problem vid utformningen av högstadiet [...] det är nödvändigt för bygden att en högstadieskola kommer till stånd i Ödeshög, vilket på sitt sätt kommer att i någon mån motverka den ogynnsamma befolkningsutvecklingen.⁶³

Inför nästa läsår 1962/63 skickades en ny ansökan in om att få införa enhetsskola.⁶⁴ Även denna ansökan om att få försöksverksamhet för nioårig enhetsskola avlogs. Skolöverstyrelsen motiverade sitt beslut med att skollokaler inte skulle vara klara vid läsårsstarten.⁶⁵ En tredje ansökan skickades in inför läsåret 1963/64⁶⁶ och denna gång beviljades alltså kommunens önskan om att införa grundskolan.

⁵⁸ Protokoll från skolstyrelsen, 8 oktober, 1963

⁵⁹ Protokoll från kommunalfullmäktige, 28 oktober, 1963

⁶⁰ Protokoll från folkskolestyrelsen, 29 november, 1955

⁶¹ Protokoll från kommunalfullmäktige, 14 december, 1955

⁶² Protokoll från kommunalfullmäktige, 24 oktober, 1960

⁶³ Protokoll från skolnämnden, 28 augusti, 1961, s.1

⁶⁴ Protokoll från kommunalfullmäktige, 23 oktober, 1961

⁶⁵ Protokoll från skolstyrelsen, 27 april, 1962

Under 1963 kunde Alvastra kommun tillsammans med Ödeshögs kommun införa grundskola och skapa en gemensam högstadieskola i Ödeshög.⁶⁷ Detta samarbete med Ödeshög ledde också till diskussioner om hur den gemensamma skolorganisationen skulle se ut. Framförallt var det startpunkten för ett ifrågasättande av Trehörna skolas framtid. Med ett geografiskt läge skilt från de andra skolorna i Alvastra kommun hade skolan i Trehörna levt ett eget liv. Trehörna var den enda skolan inom kommunen i egentlig skogsbygd. Skolväsendet i Trehörna församling ansågs centraliserat redan 1948 och förlagt till byn Trehörna.⁶⁸

Med ett utökat samarbete mellan kommunerna fanns också en möjlighet att organisera skolväsendet tillsammans i skogsbygden, där Trehörna skola i Alvastra kommun fanns men även Boets skola som låg i Ödeshögs kommun. Alvastra kommun tillsatte en utredning för att för sin del utreda ett eventuellt samarbete på grund av det minskande elevantalet. I januari 1964 lades utredningen fram till skolstyrelsen. Men istället för samarbete blev det ett beslut som innebar att Trehörna övergick från B1-formen till B2-formen 1964/65. Beslutet motiverades med att ett samarbete med Boet skulle ha inneburit långa resor för eleverna, då alternativet till övergången till B2 hade varit så kallad pendelskjuts; exempelvis B1 med årskurserna 3-4 i Trehörna och B1 med årskurserna 5-6 i Boet. Undervisningen i den nya organisationen i Trehörna skulle ske av en lärare för årskurserna 1-2 och en lärare för årskurserna 3-6. Att låta årskurserna 1-3, 4-6 utgöra klassunderlag var inget alternativ då det var en avvikande form och ansågs inte bra ur pedagogisk synpunkt motiverade utredningen sitt förslag. Dock sågs det som viktigt att ett samarbete med Boet måste komma till stånd rörande klass 7 redan till 1964/65.⁶⁹ Resultatet av det sistnämnda blev att elever från årskurs 7 i Boet överflyttades till Trehörna till det kommande läsåret.⁷⁰

Denna period präglades av ovissheten om när grundskolan skulle få införas. Intressant är uttalandet från 1955 års kommunfullmäktige, där de inte ansåg frågan särskilt brådskande och att det var först detta år som diskussionerna togs upp. Bristen på handlande på 1950-talets mitt är en orsak till att kommunen inte hade den gemensamma högstadielösningen färdig när ansökan om att få anordna grundskola skickades in, och fick således heller inte tillstånd att införa det förrän 1963/64. Men högstadieskolan sågs även som ett sätt att motverka kommunens avfolkning, och det innebär att skolans organisationsförändring måste sättas in i ett annat perspektiv, nämligen en samhällelig utveckling av landsbygden. Högstadieskolan fick symbolisera inte bara ett förbättrat skolväsende, utan även en livskraftig kommun. Ur bygdeskolornas synvinkel är samarbetet mellan Alvastra och Ödeshögs kommuner intressant för Trehörna – Boet området. Här föredrog kommunen att behålla skolan och få en sämre skolform än att genom skolskjutsar stärka undervisningen. Tidigare hade Trehörna skola knappt varit föremål för diskussion om skolans framtid, utan det är först när möjligheten för ett samarbete över kommungränserna som Trehörnas fortsatta existens ifrågasattes. Att det varit så innan beror på Trehörnas speciella geografiska läge, som låg långt ifrån kommunens övriga skolor, men också att elevunderlaget minskade alltmer. Flera år av diskussioner fick sitt slut när grundskolan kunde införas från läsåret 1963/64. Tillsammans med Ödeshög hade det byggts en gemensam högstadieskola, som varit en av

⁶⁶ Protokoll från kommunalfullmäktige, 29 oktober, 1962

⁶⁷ Protokoll från skolstyrelsen, 16 maj, 1963

⁶⁸ *Sveriges bebyggelse: Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd*. Landsbygden. Östergötlands län. Del 5 (Uddevalla, 1948), s. 601

⁶⁹ Protokoll från skolstyrelsen, 28 januari, 1964

⁷⁰ Protokoll från skolstyrelsen, 26 maj, 1964

grundorsakerna till den segslitna frågan om grundskolans införande. Högstadiet ansågs viktigt för bygdens framtid. Under tiden för grundskolans början hade den övriga skolorganisationen varit intakt. Men samarbetet med Ödeshög hade också lett till att Trehörnas skolas framtid alltmer började ifrågasättas när det fanns möjligheter till samarbete med Boets skola. Under de kommande åren skulle dessa diskussioner intensifieras och de övriga delarna av kommunen skulle genomgå en stor organisationsförändring.

6.4 Mot en slutlig organisation 1965-1968

De kommande åren 1965-1968 präglades av utredningar om skolorganisationen, dels hur Trehörna –Boet frågan skulle lösas, dels hur det egna skolväsendet på slättbygden skulle förändras.

Våren 1965 innebar beslut om förändringar, men också stora diskussioner innan besluten kunde fattas. En kommitté hade av skolstyrelsen fått i uppdrag att utreda skolorganisationen i Alvastra. Deras förslag innebar att Holmen, som omfattade klass 3-4 skulle läggas ned från läsåret 1965/66, att vissa årskurser flyttades mellan skolorna, och att Svanshals borde successivt avvecklas för att vara helt nedlagd läsåret 1969/70. Detta kunde beslutas vid mötet. För Trehörna - Boets del ville kommittén att eleverna skulle överföras till en av skolorna 1965/66. Ur geografisk synpunkt och med hänsyn till den fullständiga skolanläggningen i Trehörna hävdade de att Trehörnas skola borde behållas. Därigenom skulle också B1-formen återinföras. Då en arbetsnämnd mellan kommunerna kommit fram till att låta organisationen vara oberörd fram till läsåret 1967/68 för de bägge skolorna valde ändå skolstyrelsen att tillföra ytterligare punkter för att motivera Trehörnas fortsatta framtid inför länskolnämnden; det finns gymnastiksal, bastu- och badanläggning vid skolan i Trehörna. Trehörna har ett färdigbyggt vatten- och avloppsnät, och det finns obebyggda tomter som ligger vackert intill sjön. En indragning av skolan i Trehörna medför avsevärt mycket större skada för invånarna i Trehörna än vad en indragning av Boets skola skulle göra för dess invånare. Boet har utmärkta vägar, medan det motsatta förhållandet råder i Trehörna. Hela östra delen av skogsbygden skulle komma i ett bekymmersamt läge.⁷¹ Vid ett tidigare möte hade även argument som att ett byggnadsföretag *eventuellt* planerade att uppföra sex villor i Trehörna och att ett industriföretag *eventuellt* skulle placera en filial i Trehörna framförts.⁷²

Till slut kunde organisationsplanen för 1965/66 presenteras. Den innebar att Alvastra kommun hade fem skolenheter, Svanshals, Rök, Heda, Västra Tollstad och Trehörna. Årskurs 7 hade för hela kommunen placerats i den nya högstadieskolan i Ödeshög.⁷³ Innan den fastställdes hade kommunalnämnden gjort ett yttrande där de även föreslagit för kommunalfullmäktige att de sistnämnda måste besluta att satsa hårt på Trehörna som centralort för skogsbygden, vilket även beslutades.⁷⁴

För läsåret 1966/67 beslutades endast om en förändring, nämligen att dra in Heda klass 1-2. Den organisationsplan som fastställdes hade följande utseende: I Svanshals årskurserna 3-4, 5-6, i Rök undervisning i årskurserna 1-2, 5-6, Heda endast en klass 3-4 medan både Västra Tollstad och Trehörna omfattade årskurserna 1-6.⁷⁵ Men till det kommande läsåret var det dags för ytterligare en omorganisation och det blev den sista i Alvastra kommun. I december 1966 enades skolstyrelsen om ett nytt förslag till skolorganisation efter en långvarig

⁷¹ Protokoll från skolstyrelsen, 9 mars, 1965

⁷² Protokoll från skolstyrelsen, 23 februari, 1965

⁷³ Protokoll från skolstyrelsen, 21 april, 1965

⁷⁴ Protokoll från kommunalfullmäktige, 12 april, 1965

⁷⁵ Protokoll från skolstyrelsen, 22 april, 1966

diskussion. Förslaget innebar att Svanshals och Heda skolor skulle dras in redan efter vårterminens slut 1967. Bara Rök, Västra Tollstad och Trehörna skulle kvarstå. Dock skulle alla tre skolorna ha årskurserna 1-6 i undervisning.⁷⁶ Efter att länskolnämnden meddelat att Trehörna skola fick kvarstå, beslutade ett enhälligt kommunalfullmäktige att godkänna organisationsplanen för läsåret 1967/68.⁷⁷

Efter detta beslut så hade kommunen nått en organisation som bestod till kommunsammanslagningen med Ödeshög 1 januari, 1969. De sista åren innan sammanslagningen präglas organisationsfrågorna av en kvarvarande fråga; Trehörnas skolas framtid i relation till Boets skolas framtid.

Samarbetsnämnden mellan skolstyrelserna hade i en utredning beslutat att skogsbygden som omfattade både Trehörna och Boets skola borde ses som en organisatorisk enhet vid kommande skolplanering. Kommunerna önskade ha kvar båda skolorna så länge som möjligt. Skolstyrelsen beslutade att stödja dessa punkter och att om ingen annan utväg finns, omorganisera Trehörna skola till en B2-skola. Återigen motiverade skolstyrelsen sitt ställningstagande att bevara skolan med att skolanläggningen är bättre rustad än Boets, samt att det borde framhållas att det vid Trehörna även finns två mycket kompetenta ordinarie lärare. Dessutom skulle Trehörna som samhälle förlora mest på en indragning av skolan. Skulle skolan försvinna så skulle barnfamiljerna flytta och den planerade utvecklingen avstanna.⁷⁸

Månaden innan kommunsammanslagningen, vid ett möte där båda kommunernas skolstyrelse sammanträdde, vädjade Alvastra kommuns skolstyrelseordförande till den nya skolstyrelsen att de inte skulle glömma bort de avlägset boende barnens skolproblem.⁷⁹ Vid skolstyrelsens sista sammanträde uttalade sig ordföranden ånyo och sammanfattade skolstyrelsens arbete genom åren genom att konstatera att det varit en tråkig sida av utvecklingen, nämligen att flera skolor varit tvingade att läggas ned, men att barnen i kommunen samtidigt haft förmånen att få en god undervisning.⁸⁰

De sista åren för Alvastra kommun från 1965 och framåt är de för undersökningen mest intressanta årtalen. Tre skolor försvinner, diskussionerna om Trehörna – Boet är väldigt intensiva och en slutlig organisation nås som innebar att alla de kvarvarande skolorna hade samma skolform. Holmens skola lades ned läsåret 1965/66, precis enligt det beslut som togs hösten 1963. Då hänvisades det till det minskade elevunderlaget. Det som gjorde Holmen sårbar och lätt att lägga ned var att skolan under en rad år bara hade haft en klass, en 3-4. En klass var relativt enkel att flytta. Nedläggningarna av Svanshals och Heda är desto mera intressanta. Svanshals förutspådde skolstyrelsen att den skulle läggas ned helt inför läsåret 1969/70, även så sent som 1965 nämns detta läsåret som tänkbart nedläggningsår. Istället blev det inför 1967/68, då även Heda försvann. I protokollet står det bara att besluten fattades efter en långvarig diskussion, tyvärr inte vad diskussionen innehöll. I fallet med Svanshals hade ju beslutet redan tagits om nedläggning, med hänvisning till befolkningsunderlaget under samma möte 1963 som Holmen föreslogs läggas ned, vilket nämnts ovan. Där var det bara att nedläggningen tidigarelades. Däremot är nedläggningen av skolan i Heda mycket intressant. Heda var en av de skolor som kommunen 1963 avsåg att behålla på längre sikt. Tre år senare

⁷⁶ Protokoll från skolstyrelsen, 1 december, 1966

⁷⁷ protokoll från kommunalfullmäktige, 19 december, 1966

⁷⁸ Protokoll från skolstyrelsen, 5 december, 1967

⁷⁹ Protokoll från skolstyrelsen m.fl., 6 december, 1968

⁸⁰ Protokoll från skolstyrelsen, 19 december, 1968

bestämde det istället att den skulle läggas ned. En av huvudorsakerna kan ha varit skolans lägre standard jämfört med de två övriga skolorna i närområdet som fick vara kvar, Västra Tollstad och Rök. I tidigare avsnitt bestämdes det att kommunen skulle investera i toaletter och gymnastiksalar i de två sistnämnda skolorna, medan motsvarande investeringar i Heda bara diskuterades utan att få något beslut. En annan förklaring till nedläggningarna 1967/68 är att antalet klasser som blev tvungna att omflyttas endast var tre, och att antalet undervisningsavdelningar som lades ned endast var två. För inför 1966/67 hade ju Svanshals två klasser totalt, Rök likaså och Heda endast en. Och dessutom fick kommunen en organisation som var enhetlig, i och med att årskurserna 1-6 fanns i samtliga kommunens tre kvarvarande skolor.

Trehörna skolas framtid var föremål för en agitation som tenderade att vara av väldigt lokalpatriotisk karaktär. Alla fördelar med Trehörna och dess skola lyftes fram, och att det vore en katastrof för bygden och invånarna i Trehörna om skolan försvann. Att bevara skolan blev viktigare än att hitta en bra skolform. Skolformen försämrades till och med för att skolan skulle kunna behållas. Anledningen till denna argumentation för Trehörna skola berodde på att det var den enda skolan som utsattes av ett nedläggningshot där hotet kom utifrån, i form av en skola i en annan kommun. Således kunde inte kommunpolitikerna i Alvastra ensamma avgöra skolans framtid, utan det officiella målet var att hitta en lösning som var bäst för hela skogsbygdsområdet. För inom kommunen var Trehörna, på grund av sitt geografiska läge, ohotad av en nedläggning i jämförelse med övriga skolor.

Om jag ställer de indragningar och centraliseringar som förekom efter 1965 i relation till regeringspropositionen 1950:70 för att se om skolnedläggningarna var lokala lösningar eller en del av en nationell modernisering av skolväsendet så kan jag för kommunens del återigen peka på ett vikande elevunderlag. En centralisering säkrade att skolformerna inte behövde försämras.⁸¹ Dessutom var skollokaler av olika standard. De bästa skolorna behölls, vilket också får stöd i propositionen, och där fanns också speciallokaler för exempelvis gymnastik.⁸² Den slutgiltiga organisationen innebar också slutet för den partiella centraliseringen,⁸³ förutom klass 7. Under hela kommunens livstid hade den partiella centraliseringen varit vanlig. Holmen omfattade ju enbart klass 3-4, Heda skola innehöll också bara en klass under det sista året.

Den gemensamma högstadieskolan i Ödeshög är ett praktexempel på regional planläggning av skolororganisationen som omnämns i propositionen. Den långvariga organisationen av årskurserna 7-9 befästes och undervisningen var helt centraliserad,⁸⁴ och lokalerna i bygdeskolorna var inte lämpliga för undervisning i de högre årskurserna.⁸⁵ Även Trehörnas förhållande till Boets skola kan vara ett exempel på regional planläggning, men i förhållande till Alvastra kommun är Trehörna mest utmärkande för sitt geografiska läge, vilket de kommunala beslutsfattarna hade stor förståelse för och därför agerade för att skolan inte skulle centraliseras. Det geografiska läget medförde ju att en lägre skolform föredrogs framför att riskera skolans framtid. Här gällde som propositionen föreskriver, att göra en avvägning mellan dels bästa möjliga undervisning, dels att ta tillvara bygdens intresse och skolans betydelse för ortens framtid.⁸⁶

⁸¹ Proposition 1950:70, s. 224

⁸² *ibid.* s. 224

⁸³ *ibid.* s. 225

⁸⁴ *ibid.* s. 226

⁸⁵ *ibid.* s. 224

⁸⁶ *ibid.* s. 225

Fram till kommunsammanslagningen 1969 kan det konstateras att de sista åren av Alvastra kommun präglades av drastiska nedläggningar av skolor. Tre skolor försvann. Två av dem lades ned tidigare än vad som diskuterats under de föregående åren. Heda skola var inte föremål för diskussioner i de kommunala organen om indragning innan beslutet fattades. Samtidigt uppnådes en skolorganisation som bestod av tre kvarvarande bygdeskolor, Rök, Västra Tollstad och Trehörna. Samtliga tre med årskurserna 1-6. Efter denna slutliga organisation fortsatte diskussionerna om Trehörna – Boet området. Kommunen ville verkligen bevara Trehörna skola, vilket även var fallet vid nyåret 1968. Men under en 17-års period hade sex av kommunens skolor lagts ned, kvar fanns tre stycken.

7. Avslutning

Undersökningen av Alvastra kommuns skolorganisation har visat att av nio skolor från början fanns bara tre kvar när kommunen slogs samman 1969. Det måste ses som en stor förändring av skolstrukturen i en mindre kommun som Alvastra. Men nedläggningarna förde också med sig att skolformerna förändrades. Från att ha varit skiftande mellan skolorna nåddes till slut ett enhetligt system mellan de kvarvarande skolorna. Den partiella centraliseringen av låg- och mellanstadium upphörde. Det innebar att eleverna kunde tillbringa sina första sex skolår i en och samma skola, till skillnad från tidigare år. Då hade vissa av skolorna, som Holmens skola, bara inhyst en undervisningsavdelning, vilket innebar att även om skolorna behölls så fick eleverna flyttas mellan skolorna.

Att ha en väl utarbetad skolorganisation kan ses som ett försök att överlämna en färdig lösning vid kommunsammanslagningen 1969. Det ökade chanserna till att organisationen skulle kunna bestå i framtiden. Det kan ha funnits en rädsla hos den gamla skolstyrelsen inför kommunsammanslagningen att bygdeskolornas framtid hotades, ordförandens förmaning till den tillträdande skolstyrelsen tyder på detta. Därför kan det också ha funnits en tanke att organisationen som sjösattes inför 1967/68 skulle vara så pass bra och långsiktig att det inte skulle finnas anledningar att justera den på längre tid, vilket skulle garantera Alvastras barn att inte behöva genomgå nya centraliseringsåtgärder. Det utökade samarbetet med Ödeshög var också en viktig förändring. Först frågan om ett gemensamt högstadium och sedan i frågan om en gemensam lösning av Trehörna – Boet området. Men uttalanden av statens inspektörer visar på att de inte alltid var nöjda med kommunens planering av skolorganisationen. Diskussionerna runt Ombergs skola medförde att det ställdes krav på kommunen att skapa en men långsiktig organisation. Men även 1960-talets planering visar på kortsiktighet i vissa fall. 1963 togs vissa beslut som ändrades redan efter ett par år.

Var förändringarna ett resultat av lokalt komponerade lösningar, eller var de påverkade av de nationella besluten och förändringarna. Självklart har den lokala kommunen påverkats av de nationella besluten. De mest tydliga exemplen på att centraliseringarna inom kommunen kan härledas till utomstående påverkan är de tidiga skolnedläggningarna. Nedläggningen av Grönhäll skedde på inrådan av statens företrädare. Likaså kan nedläggningen av Perstorp uttolkas som ett sätt att planera för framtidens grundskola. En styrka kommunen visade upp är att ingen skola behövde omorganiseras till en lägre skolform för att skolan skulle behållas, då centraliserades klasser istället. Det var något som regeringspropositionen förespråkade, att centralisering var att föredra framför lägre skolform. Trehörna är dock undantaget, men där ansågs de geografiska skälen så starka att behålla skolan.

De kvarvarande skollokaler standard var bra, investeringar hade gjort olika specialsalar. De övriga nedlagda skolornas standard omnämns inte. Det tyder ändå på att eleverna flyttades till skoldistriktets bäst lämpade lokaler slutligen. Samarbetet med Ödeshög om högstadieskola och skogsbygdens framtid kan ses som bra exempel på hur statens rekommendationer på regional samverkan kunde säkra undervisningen samt hitta lösningar. I ett par fall visade Alvastra kommun prov på egna lösningar för skolorganisationen. Enligt ett statligt utlåtande borde Omberg ha lagts ned tidigare, men där finns exemplet på en lokal lösning som medförde att skolan levde längre, genom att upprätthålla skolan tills läraren pensionerades. Även vissa egna centraliseringar inom distriktet medförde att kommunen lyckades få A-form i undervisningen för årskurs 7. Det visar att fanns en vilja att även förstärka skolformerna, det pedagogiska innehållet, inom kommunen. Intressant är Trehörna skolas framtid som lokal lösning. Skolan som undervisningsinstitution lyftes i princip ur skolpolitiken och blev mer eller mindre en samhällelig fråga, där många argument lyftes fram för att bevara Trehörna

skolas framtid, just för dess betydelse för bygdens framtid. Detta resonemang syns även vid ett tillfälle på skolformen, där bygdens intressen sattes före de nationella, i och med att skolformen försämrades för att kunna behålla skolans elever i området.

Den geografiska placeringen av kommunens skolor har visat att Trehörna hade ett avskilt läge från de övriga skolorna som spelade en stor roll. Bland de övriga skolorna var avstånden inte så långa. Det kan konstateras att de två skolor som blev kvar på slättbygden, Västra Tollstad och Rök, ligger på platser i kommunen som gjorde att eleverna som skulle åka skolskjuts inte behövde skjutas från den ena änden till den andra av kommunen. Västra Tollstad ligger i den västra delen med Heda och Ombergsområdet på närbeläget avstånd. Skolan i Rök är än mer centralt placerat, med både elevunderlag från Holmen, Svanshals, Grönhäll samt Perstorp inom vad som kan betraktas som rimligt avstånd.

Sven Hartman ansåg att 1950-talet var en försöksperiod och 1960-talet en genomförandeperiod. På Alvastra stämmer det sistnämnda in, men under 1950-talet hade kommunen ingen försöksverksamhet av enhetsskola, och det påverkade även situationen på 1960-talet när kommunen ville införa grundskola. Skollokalerna var inte färdiga. Planeringen låg efter. Detsamma gäller organisationen av övriga skolorna där det, trots statliga påpekanden, fanns tendenser att försöka skjuta upp skolnedläggningar och omorganisationer. Men ofta fick länskolinspektören eller andra instanser rätt i sina uttalanden om kommunens framtida organisation. Sixten Marklund hävdade att länskolinspektörerna fick stort ansvar över skolutvecklingen i de enskilda kommunerna och där är inte Alvastra något undantag. Dels vid nedläggningar, dels vid Trehörna-frågan konsulterades inspektören.

De yttre förutsättningarna som landsbygden avfolkning såg Gunnar Richardson som en av de stora orsakerna till skolans behov av förändring efter andra världskriget. I Alvastra är det minskade elevunderlaget ett problem och det främsta skälet till att hela skolorganisationen i kommunen behövde förändras. Marklund skilde på befolkningsomflyttning och införandet av enhetsskola som orsaker till centralisering på landsbygden. Denna åtskillnad är även överförbar på Alvastra. Grundskolans införande berörde på kort sikt egentligen bara eleverna från och med årskurs 7. Där centraliserades eleverna till Ödeshög. För eleverna i de lägre årskurserna var centraliseringarna mer beroende av avfolkning än av grundskolans införande, då ingen ny skollokal uppfördes för de lägre stadierna.

Viktor Fredriksson pekade på att opinionen inte alltid var välvilliga till en skolnedläggning. Det enda fallet där kritik från allmänheten når de kommunala protokollen är vid nedläggningen av Omberg. Där protesterade föräldrarna, främst med argument som tog hänsyn till barnens bästa. I Trehörna handlade det istället om för kommunen att argumentera för att få behålla skolan. Där lyftes verkligen argumenten fram som Fredriksson tar upp, nämligen om skolans betydelse för bygden och dess framtid. Där blev skolan inte enbart en fråga om elevernas rätt att ha en skola i närheten utan snarare behovet av samhällsinstitutioner i en avfolkningsbygd. Skolan i Trehörna skulle kunna hjälpa till att locka både industrier och nya invånare till byn.

För politikerna gick organisationsförändringarna oftast från förslag till beslut. Sällan behövde organisationsförslag som lagts fram för både kommunalstyrelse och kommunalfullmäktige återsändas till skolstyrelsen för ytterligare utredningar. Utifrån mitt källmaterial visar det på att det fanns en samstämmighet och förståelse för att förändra skolorganisationen. Men två typer av politiskt motstånd är tänkbart. Dels ett partipolitiskt mot skolindragningar generellt, dels ett geografiskt motstånd från politiker som bodde i de olika områdena som drabbades.

Därmed inte sagt att det inte fanns ett sådant motstånd. Det är ett tänkbart uppslag till vidare forskning i ämnet, med annat källmaterial. Hur kan ett sådant motstånd ha gestaltat sig i den allmänna opinionen, men även bland politikerna? Frågan om Trehörna-Boet skulle också vara av intresse att studera i en egen uppsats, framförallt med tanke på två saker. Det ena är det som presenterats i uppsatsen, att det förutspåddes en snar nedläggning av någon av skolorna redan under 1960-talets andra hälft. Det andra faktum, som fascinerer mig, är att år 2003 finns fortfarande både Trehörna skola och Boets skola kvar, båda med undervisning för elever i årskurs 1-5. Vad är det som har hänt efter min undersökningsperiod som möjliggjort att både skolorna har kunnat upprätthållas?

8. Referensförteckning

8.1 Otryckt material

8.1.1 Alvastra kommun i Ödeshögs kommuns arkiv

Folkskole-/Skolstyrelsens protokoll 1950-1968

Kommunalfullmäktiges protokoll 1952-1968

Kommunalnämndens protokoll 1952-1968

Organisationsplan för Alvastra kommun, fastställd av domkapitlet i Linköpings stift 24 juli, 1951

Skolnämndens protokoll 1952-1963

8.2 Tryckt material

Fredriksson, Viktor, red. *Svenska folkskolans historia*. Sjätte delen. Skolutvecklingen 1942-1962 (Stockholm, 1971).

Hartman, Sven G, *Lärares kunskap: Traditioner och idéer i svensk undervisningshistoria*. Linköpings universitet, Skapande vetande, nr 28 1995 (Linköping, 1996)

Kungl. Maj:st proposition 1950:70 angående Riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling

Marklund, Sixten, *Skolsverige 1950-1975: Del 1. 1950 års reformbeslut* (Uddevalla, 1980)

Marklund, Sixten, *Skolsverige 1950-1975: Del 6. Rullande reform* (Stockholm, 1989)

Richardson, Gunnar, *Drömmen om en ny skola: Idéer och realiteter i svensk skolpolitik 1945-1950* (Skara, 1983)

Richardson, Gunnar, *Svensk utbildningshistoria* (Lund, 1994)

Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Östergötlands län. Del 5 (Uddevalla, 1948)

www.gulasidorna.se, 25 april 2003